

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIV. KÖTET.

1918 NOV.-DECZ.

9—10. SZÁM.

Lél és Lebedias.

Újabb időben a magyar személynevek értelmezése terén örvendetes haladás történt. Különösen HOUTSMA művében (Ein türkisch-arabisches Glossar, Leiden 1894) közölt személynévjegyzék alapján nagyon előrevitte pogánykori személyneveink értelmezésének kérdését GOMBOCZ ZOLTÁN: „Árpád-kori török személyneveink” cz. értekezése (MNY. 1914—15).

Az értekezés lényege az, hogy Árpád-kori személyneveink olyan gondolatvilágban keletkeztek, a milyenben abban az időben a még nem mohammedán törökök nevei. Ezek a magyar személynevek azután vagy tiszta magyarok, azaz a magyar nyelv szókészletének szavaiból alakultak pl. *Árpád, Bulcsu, Kere, Emese, Enech*, vagy pedig török nyelvi átvételek pl. *Ámos, Tas, Tiván, Balmaz, Thonuzoba, Oluptulna* stb. Hogy a törökön kívül más nyelvből is volnának honfoglaláskori vagy honfoglalás előtti személyneveink, arról mindeztig semmit sem tudunk. A személynevek tehát eddig vagy magyarok, vagy török eredetűek.

Azt kérdezem már most, mely csoportba tartozhatik a *Lél* és $\Lambda\epsilon\beta\epsilon\delta\iota\alpha\varsigma$ név?

Tudjuk jól, hogy a törökben eredeti török szó *l*-lel nem kezdődhetik. A két személynév tehát eredeti török név nem lehet. Lehetséges volna ugyan, hogy a törökben mint jövevényszó van *l*-eu kezdődő név is, azonban *Lél*- és $\Lambda\epsilon\beta\epsilon\delta\iota\alpha\varsigma$ -hoz hasonló az eddigi török személynévi jegyzékekben (HOUTSMA, KATANOV) egyáltalában nincs.

Nem marad más hátra, mint *Lél*-nek is, $\Lambda\epsilon\beta\epsilon\delta\iota\alpha\varsigma$ -nak is az eredetét a magyar nyelvben keresni.

Kezdem a *Lél*-lel.

E nevet GOMBOCZ ZOLTÁN is a magyar eredetű személynevek közé sorolja (MNY. XII, 310). A névre a következő adataim vannak:

Kétségtelen hitelű német évkönyvek és krónikák szerint 955-ben a Lech-mezőn megvert magy. sereg egyik vezére *Lél* volt.

Ezekben e névnek következő alakjai maradtak fenn:

1. *Annales Sangallenses maiores* (közelegykorú!): „rex illorum nomine *Lele*” (PERTZ, Mon. Germ. Hist. Scriptores I, 79). 2. Adalberti,

Vita Henrici II. Imperatoris (XII. századi): „reges eorum. *Lelium* videlicet et Assur“ (PERTZ, Mon. Germ. Hist. Script. IV, 792).
 3. Chronicon Ebersbergense antiquius (XIII. századi): „Sub regem et *Lel* duceum Ungrorum“ (PERTZ, Mon. Germ. Hist. Script. XX, 12).
 4. Az 1500 körül régi évkönyvekből dolgozó JOHANNES AVENTINUS ily formában említi nevét: „Bultzko rex, eius quatuor reguli Schaba, *Lelius*, Sura, Toxus“ (Annalium Boiorum libri, Basel 1580. kiad. 393. l.).

Hazai krónikáinkban Árpád egyik őse és az egyik honfoglaló vezér viseli a *Lél* nevet. ANONYMUSnál a hétmagyar egyikének, Tasnak fia *Lél*.

ANONYMUS: VI. cap. Tosu pater *lelu*; XXI. thosu pater *lelu*; XXXIX. *lelu* filius tosu tuba cecinit; XLI. Tosunec patri *lelu*; XLII. ad *lelu* et bulsuu; XLIII. *lelu*; LIII. *Lelu* filius tosu; LV. De morte *lelu* et bulssu (Facsimile kiad.). KÉZAI: II. lib. cap. I, 19. §.: *Lel* ergo exercitus sexti ductor fuerat; uo. 21. §.: *Lel* et Bulchu halála. (M. FLORIANUS, Hist. Hung. font. dom. II, 73. és 74. l.). Képes krónika: cap. XI: „ . . . qui fuit Bulchu qui fuit Bolug qui fuit Zambur qui fuit Zamur qui fuit *Leel* qui fuit Leuente“ . . .; uo. cap. XVII.: Quintus capitaneus. Sed quintus *Leel* est nominatus (M. FLOR. op. cit. II, 122 és 127). MÜGELNI HENRIK: cap. XIII.: Der funft haubtman waz genant *leel* (MART. GEORG. KOVACHICH: Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke 23. l.; Árpád őseit nem sorolja föl). *Leel* alakban közli mindkettőnek nevét a Budai Krónika (1473), Dubniczi Krónika és Thuróczi, ily alakban fordul elő az ötödik honfoglaló kapitány neve a Pozsonyi Krónikában (M. FLOR. IV, 24), Münchener Krónikában, SZÉKELY ISIVÁN Világkrónikájában és HELTAI GÁSPÁR Magyar Krónikájában, e két utolsóban *Leel* a negyedik kapitány.

Később is használatban volt e név. A XIV. század elején a Becse-Gergely nemzetség egy tagja, IV. Lőrincz fia viseli (*Leel* és *Lel* alakban) a *Lél* nevet (KARÁCSONYI: Magyar nemzetségek I, 214—216).

Erre nézve a következő okleveles adatokat idézhetem:

1315: Quod Onch (helyesen Onth = Ant) et *Leel* magistri (KNAUZ, Mon. eccl. Strig. II, 701) | 1316 82: Onth et *leel* magistris (Muz. Justh. cs. lt., váradi káptalan). | 1318/44: magister *Leel* filius laurency de genere Bechegregor (Zichy okmt. II, 131—3., BUNYITAY, A váradi püspökség tört. II, 414) | 1320: magistro *Leel* (Zichy-okmt. I, 180) | 1344: Relicta *Leel* fily Laurency (uo. II, 131—3) | 1355: Georgium filium *Leel* et Johannem filium vyllam de *Leel* . . . fily vyllam et fily *leel* (Muz. Justh. esztergomi kápt) | 1376 V/6. ladi slai fily *leel* de (Thoty?) (Muz. törzsgyűjt., Gergely váradi főesperes) | 1377: ladi slaus filius *leel* de Toty (Muz. Justh. váradi kápt.) | 1382: ladi slaus filius *leel* de Toty Comitatus Byhoriensis (uo., váradi kápt.). | 1406: ladi slaus filius *lel* de Thoti (uo., váradi kápt.) | 1410: Stephanus filius ladi slai fily *lel* de Thoty (uo., váradi kápt.). stb. stb. Tőle származik a Biharmegyében még a XVI. században is virágozó *Lélfy* család, melyről KARÁCSONYI értesítése alapján MELICH tesz említést NyKözl. XXXIV, 136. l.

Talán a *Lél* névből származik -a kicsinyítővel a leleszi prépostság egy szolgájának neve 1211: filii Nicolai, qui fuit filius *Lela*

(FEJÉR, CD. VII/5, 214.; az 1211. évi okl. gyanús, de Erzsébet királyné egy 1334. évi eredeti oklevele már átírja).

Személynévből származó helynevek is őrzik a *Lél* nevet. Ugyancsak a Becse-Gergely nemzetség és részben az esztergomi érsek bírta a komárommegyei két *Lél* birtokot, melynek nevét Nagy-*Lél* és Érsek-*Lél* puszták (Komáromtól nyugatra a Duna felett) tartották fenn (CSÁNKI, Tört. földr. III, 506). E helység nevére azonban a Becse-Gergely nemzetség említett *Lél* nevű tagja előtti időből is találunk adatokat. Már *Lél* atyja Lőrincz e birtokról nevezeti magát. Valószínű tehát, hogy egy korábbi, oklevelekben nem említett ily nevű személy — esetleg a nemzetség tagja — volt a helység alapítója. Biharmegyében, Nagy-Szalonta közelében van *Lél*-Ósi puszta, ez is a Becse-Gergely nemzetségbeli *Lél* birtoka volt, bizonyára tőle nyerte megkülönböztető nevét (BUNYITAY id. m. II, 68, 414, 416; KARÁCSONYI-BOROVSKY: Váradi Registrum 243).

Okleveles adataim csak a komárommegyei *Lél* birtokra vannak:

1075/1217 (?): In *lelu* super danubium (KNAUZ, I, 59., a garamszentbenedeki kétes hitelű alapítólevélben, nem tudom e birtokra vonatkozik-e?) | XIII. század év nélk.: Jona de *Leal* (!) . . . in alia villa *Leal* (!) (Muz. törzsgyűjt., Hazai Okmt. III, 8—9, időmeghatározása itt 1247 körül, KNAUZ szerint 1260—70 körül kelt). | 1266: terra *Leel* (FEJÉR IV/3, 319.) | 1276: terra *Leel* (WENZEL IX, 153.) | 1284: Laurencio filio Johannis de *Leel* — terre *Leel* (Muz. Justh, esztergomi keresztes konv.; FEJÉR V/3, 268). | 1345: Petrus filius Pauli de *Leel* Comitatus Kamarinyensis (Muz. Justh, győri kápt.) | 1355: Georgium filium *Leel* et Johannem filium vyllam de *Leel* (uo. esztergomi kápt.). | 1357 III/26: magistri Johannis filij Willam quondam vicecomitis Kamariniensis de *Leel* (Muz. törzsgyűjt., FEJÉR IX/6, 76, hibásan 1356. év alatt). | 1360: Nobilis iobagio (et villa) archiepiscopalis de *Leel* (CSÁNKI id. h.). | 1397: possessionem Laurencij et Moyzun ac aliorum filiorum Johannis de *Leel* (Muz. Justh, győri kápt.; Hazai Okmt. VI, 423). | 1416: Forum comprovinciale . . . in *Leel* (CSÁNKI id. h. FEJÉR X/5, 728). | 1449: Nobiles Archiepiscopales de Erseklelij (CSÁNKI, id. h., Haz. Okmt. V, 246). | 1452: Erseklel (CSÁNKI, id. h. DI. 14.552) | 1459: possessionis *Lel* (Muz. Jedlicska iratok, győri kápt.). | 1499: Nobiles de Ersektely (CSÁNKI id. h. DI. 20,861).

Esetleg ide sorozandók még a következő helynévi adatok:

Lele: 1475: *Lelee*; 1488: *Lele* (Középszolnok-, ma Szilágy-megye, CSÁNKI, I, 559. Hadad m. dk. fekszik; KARÁCSONYI: Magy. nemzetségek II, 297. 1337-ben Nagy-Lele a Kaplony nemzetség Lelei ágáé).

Lele: 1488: *Lele* (Csanádmegye, ma falu és puszta Makótól ny. CSÁNKI I, 699).

Lellye: 1413: Ecclesia S. Clementis de villa *Lelye* (ma *Lelle* a Balaton somogyi partvonalának közepe táján, CSÁNKI II, 625).

Leléd: 1262: *Leled* uersus Damas (Hontmegye, KNAUZ I, 472); 1312: villarum eiusdem domini Archiepiscopi Bersen, Boytha et *leled* vocatarum (KNAUZ II, 661).

Íme tehát ily alakjai vannak forrásainkban a *Lél* névnek: *Lelu*, *Leli(us)*, *Lele*, *Leel*, *Lel*.

Egyetlen egy alakról nem szoltunk még. A Pozsonyi Krónika, mely, mint említettük, az ötödik vezér nevét *Leel* alakban írja, Árpádnak a többi krónikában így nevezett ősét M. FLORIANUS, Hist. Hung. font. dom. IV, 23. l. szerint *Lehel* alakban adja (. . . qui fuit Wulchu (Bulcsu), qui fuit Wobag (Bolug?), qui fuit *Lehel*, qui fuit Leuenta . . .). Ugyanezen krónikának TOLDY FERENCZ-féle 1852. évi kiadása szerint e név ott *Lelel*-nek olvasható (Chronicon Hungarorum Posoniense 21. l.).

DOMANOVSKY SÁNDOR megállapítása szerint e krónikát a Csák nemzetség Ujlaki (Szerém m.) ágának befolyása alatt valami délszláv eredetű ember compilálhatta, mert az összes magyar hely- és személynéveket eltorzítja: Wela = Béla, Wotend = Botond, Kaak = Csák stb. (Századok 1905, 523, 525.)

Csak az olasz ANTONIO BONFINI „Rerum Ungaricarum Decades“-ában találjuk még *Lehel* alakban az Augsburgnál megvert magyar had vezérének nevét: Ex his qui caesi sunt, nobile *Lehelis* facinus praedicant, huuc cum Bulcho captum . . . *Lehel*, antequam optaret, tubam, qua in bello vtebatur, postulauit (Decas I. lib. X.; 1581. évi frankfurti kiadás 158. l.).

BONFINI számos kiadása révén terjedt el *Lehel* alakban a vezér neve.

Ha ugyan nem könyvbeli alakkal, torzítással, vagy hibás olvasással van e két utóbbi forrásban dolgunk, magyarázhatjuk e *Lehel* alakot *Lehél*-nek olvasva másodfokú fejlődésnek egy *Lél* = *Leél*-nek ejtett alakból (a *néz* = *nehéz* Jordánszky Cod.-féle esetek visszája ez). Így tehát nekünk a számtalan forrásban emlegetett *Lél* alakot kell elfogadnunk és megmagyaráznunk. Itt semmi sem áll útjában annak, hogy ezt a *Lél* tulajdonnevet a *lélek* szó alapszavával azonosítsuk. Tudjuk jól, hogy a *lélek*, *lelke*, *lelket* -k kicsinyítővel alakult s a rokon nyelvekben a *lél*-nek megfelelő alak ma is él; vö. osz t. j. *lil*, *lila*, 'lélekzet' || v o. g. *lal*, *lilí*, 'lélekzet; lélek' || z ú. r. j. *lol*, 'lélekzet, lehellet, lélek, élet' || v o. t. j. *lul*, *lul*, 'lélek, élet' || f. *lölly*, 'gőz' || f. É. *lejl*, 'gőz, lélekzet, élet' || l p N. *leélü*, *leéüli*, 'vizgőz, kipárolgás (l. NYH. 34.). Megerősíti állításunkat az a körülmény, hogy maga a *lélek* szó is előfordul személynévül használva okleveles emlékeinkben. A somogymegyei *Kapostmérői Mérey* család egy XIV. századi tagja viseli a *Lélek* nevet. Néhai SZALAY ÁGOSTON gazdag gyűjteményének számos oklevele emlékszik meg róla:

1360: ladislaum et *lelek* filios eiusdem Johannis de dicta Mere (Bebek István orsz. bíró). | 1375: ladislao et *lelek* flys dicti Johannis de Mere (Somogyvári konvent). | 1379: contra *leluk* filium Johannis de Mere (I. Lajos király). | 1379: *leluk* filius Johannis de Merey

(Szepesi Jakab orsz. bíró). | 1381: ladislao et *lelek* filys Johannis (Somogyvári konvent). | 1392: Johannis fily *lelek* de eadem (Mere) (Zsigmond király). | 1393: Johannis fily *lelek* de eadem (Mere) (Fehérvári kereszties konvent) stb. stb.

A *lelek*, animus, spiritus, halitus, geist' fogalmának megfelelő személynévvel más nyelvekben is találkozunk, így pl. a cseh *duch* = *lélek* személynévül is szolgált. Szent László királyunk első zágrábi püspökké egy *Duch* nevű cseh papot tett. Feliczián esztergomi érsek 1134. évből eredetiben fönmaradt ítéletlevelében olvasuk: . . . rege ladiselauo . . . predictus rex . . . Zagradiensem constituit episcopatum . . . Ad instruendam ergo huius plebis ignoranciam quendam boemicum uenerabilis uite uirum Nomine *Duch* idoneum reperit (KNAUZ id.m. I, 85; TRALJIC, Mon. episc. Zagradiensis I, 1; MELICH, Szláv jövevényszavaink II, 79, 111. l.). Más *Duch* nevű cseh emberekről l. Čas. česk. Mus. 1832. 62. l. (MELICH id. m. 111); továbbá JAN GEBAUER: Slovník Staročeský v Praze 1903, 354. l. *Dúcha*, *Ducháč*, *Ducháček*, *Duchan*, *Duchcov*, *Duchek*, *Duchna*, *Duchoslav*, *Duchoslaus* bevezető és továbbképzett változatokat.

Mindezek alapján *Lél* X. századi magyar vezér nevét a *lelek* szó alapszavával azonosnak tartjuk.

A másik név, melyről szólni akarunk, a Λεβεδίας.

CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS császár „De administrando imperio“ cz. műve 38-ik fejezetében írja a magyarokról: „A turkok népe régente Chazariához közel lakott a Lebedia nevű tartományban, melyet első vajdájuk után neveztek. Ennek tulajdonneve ugyanis *Lebedias* volt (ὄσις βοιβόδος τὸ μὲν τῆς κλησεως ὄνομα Λεβεδίας), méltóságára nézve pedig vajda volt . . .“ (Magy. Honf. Kutf. 119. l.).*

Két dolgot kell a névről megjegyeznünk 1. hogy az -ας benne görög nominativusi végzet, marad tehát Λεβεδίης: 2. hogy a görög β-t v-nek kell olvasnunk. A (barbár) név tehát latin betűkkel leírva: *Levedi*.

De hogyan kell ezt olvasni? Tudjuk, hogy a régi magyarok közt voltak *Nemvaló* és *Nemvalód* (régibb alak *Numvoloudi*) nevű emberek. (1211: *Numuolou* OklSz., erről GOMBOCZ MNy. XI, 148; *Numuolohod* = *Nemvalód*, Váradi Reg. 45. §, erről MELICH MNy. XIII, 52; továbbá NyKözl. XXXIV, 410). GOMBOCZ az idézett helyen valószínűvé tette, hogy ezek a *Balmaz*(= *nemlevő*)-féle török személynévvel vethetők egybe. Ugyanő a *Lende*, *Levente* régi magy. személynéveket a *lenni* igéből származtatja (MNy. XII, 310 és XIII, 237. l.). Azt hiszem ezek alapján, hogy a *Levedi* is a *lenni* igének

* A magyar és török népek azon szokásáról, hogy vezéreikről nevezik el lakóhelyeiket l. PAULER, A magy. nemz. tört. Szt.-Istvánig 142. l. 46. jegyz. vége: „A Nogáj-síkság, épp azon a vidéken, a hol Lebedia volt, még mai napig emlékeztet Nogaj Khánra, kitől vették a nogaj-tatórok nevüket“.

származéka s hogy a maga korában *levédinek* (később ebből *levéd* lenne) mondták. Hogy *Levédi* személynév emlékeinkben előfordul, arra idézem a dömösi prépostság 1329-ben átírt 1138. évi alapítólevelét, mely szerint a prépostságnak a tolnamegyei Hidegkut nevű birtokán (CSÁNKI III, 429, 465) egy szolga viselte e nevet: In uilla Hedekcut: Janus, Helte, Gerolt, Bandi, Suuledi, Fiegdi, Mauog, Dius Beledy . . . Embel, *Levedi* Aruhdi, Lusadi. (KNAUZ, Mon. eccl. Strig. I, 89/90. 1.)*

Íme tehát a Λεβεδιαι-*Levédi* név ugyanannak a magyar igének, a *lè-*: *lesz*-nek a származéka, a melynek a régi magyar *Levente* is.

JAKUBOVICH EMIL.

Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz.**

III. Az -i többes képzőről.

Ismeretes dolog, hogy nyelvünkben két többes képző van; az egyik a -k (vö. *partok*, *házak*, *csűrök*, *kerték*, *tüzek* stb.), a másik az -i (vö. *barátim*, *szomszédim* stb.).

Az alábbi sorokban az -i többes képzővel fogok foglalkozni.

Az -i többes képző a következő esetekben fordul elő:***

I. Az -é képzős névszókban a többséget az -i képzővel jelöljük:

1. -é képzős főneveken pl. *császáré*: *császárei*, *istené*: *istenéi* stb.

2. Névmasokon: a) Birtokos névmasokon: *enyéim* vö. MÜNCHC. 204 (Ján. XVI, 15) valamel'l'eket val at'am *eneim*, uo. 206 (Ján. XVII, 10) mendenece *eneim*; sok más adatot l. NySz., MNy. VIII. 147 | *tiéid* ∞ *tiéid* vö. BÉCSI C. 22 (Judith VI, 18) vgan nayaskoggal mend *tiéiddel*; MÜNCHC. 115 (Luk. IV, 7) *tiéid* leznece mendenece, uo. 119 (Luk. V, 33) a' *tiéid* kedeg eznece es iznac, uo. 148 (Luk. XV, 31) mend az *eneim* *tiéid*, uo. 206 (Ján. XVII, 6, 9) kiket attal . . . *tiéid* valanac . . . mert *tiéid*; más adatokat l. NySz. | övéi vö. MÜNCHC. 198 (Ján. XIII, 1) micor zerette volna *éueit* kik valanac;

* Az 1329. évi átíratot az esztergomi káptalan házi lt.-a őrizi lad. 70. fasc. 1. nr. 4. sz. alatt. KNAUZ kitűnő kiadását összevetettem vele. Nyelvtörténetünk szempontjából végtelenül fontos volna bizonyosságot szerezni arról, hogy ezen több mint 800 XII. századi személy- és birtoknevet tartalmazó oklevél eredeti, 1138. évi példánya végleg elveszett-e? KOLLAR ÁDÁM FERENCZ, *Historiae iurisque publici Regni Vng. Amoenitates* Vol. II. Vindobonae 1783. cz. műve 170. lapján ezt mondja róla: „Eae fundationis literae a Bela II. anno 1138. editae *adhuc exstant* in Nitriensis vel episcopatus vel capituli tabulario conservatae . . .“ Tudván, hogy a dömösi prépostság már II. Ulászló idejében a nyitrai püspökséghez csatoltatott (NEDECZKY GÁSPÁR, *Dömös története* 42—43. l.) és hogy III. Károly 1724-ben a prépostság javait a nyitrai püspöknek adományozta (RUPP, *Magyarorsz. helyrajzi tört.* I/1. 34.), KOLLAR állítása nem hangzik hihetetlenül.

** L. MNy. XIII, 1, 44, 108.

*** Ez összeállítás a TMNy. 536. s következő lapjain mondottak alapján készült.